

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ Й ІНОЗЕМНОЇ
ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ
ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ**

**УРБАНІСТИЧНІ МОТИВИ У ПРОЗІ СЕРГІЯ ЖАДАНА ТА
ОРХАНА ПАМУКА**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 201 М групи

Спеціальності 035 Філологія
(Українська мова та література)
Освітньо-професійної програми
«Філологія (Українська мова та література)»
Карімова Ксенія Олександрівна

Керівник : кандидатка педагогічних наук,
доцентка Бондаренко Л.Г.

Рецензент : кандидатка філологічних наук,
доцентка Матусяк Г.І.

Херсон – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичний аспект урбаністичних мотивів у літературі	6
1.1. Еволюція урбаністичної тематики у світовій та українській літературі.....	7
1.2. Типологія урбаністичних мотивів у художній творчості.....	17
РОЗДІЛ 2. Літературна урбаністика: Сергій Жадан та Орхан Памук	26
2.1. Урбаністичні мотиви в прозі Сергія Жадана.....	26
2.2. Топос міста у творах Орхана Памука.....	34
2.3. Порівняльний аналіз літературної урбаністики українського та турецького письменників.....	42
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

Актуальність роботи. Феномен міста в українській та світовій літературі є багатошаровим і динамічним явищем, що відображає як позитивні, так і негативні аспекти урбанізації. З одного боку, місто стає символом прогресу, нових можливостей і культурного розвитку. З іншого боку, воно може бути місцем відчуження, соціальних конфліктів і втрати індивідуальності. Сучасні письменники часто звертаються до теми міста, використовуючи його як метафору для дослідження глибших екзистенційних та соціальних питань. У художніх текстах міське середовище постає не лише як фізичний простір, а й як символічний, наповнений цінностями та смислами, що відображають складні процеси модернізації та глобалізації.

Дослідження урбаністичних мотивів у прозі Сергія Жадана та Орхана Памука є важливим, оскільки такий компаративний аналіз допомагає краще зрозуміти культурні та соціальні зміни в сучасному світовому та українському суспільстві. Урбаністична література стимулює критичне мислення, сприяє розвитку нових естетичних цінностей, розширює межі літературної творчості. Тому дослідження феномену міста в українській та турецькій художній думці і впливу урбаністичної літератури на естетичне світосприйняття залишається важливим і актуальним напрямом у сучасному літературознавстві, сприяючи кращому розумінню сучасних культурних процесів та викликів урбаністичної літератури.

Урбаністичний дискурс філософської та літературознавчої думки вивчали Д. Боклах, Т. Возняк, Л. Демська-Будзуляк, О. Грищенко, М. Казнодій, Л. Лавринович, О. Павлова, Л. Петренко, О. Романенко, В. Романишин, О. Сліпушко, О. Слоньовська, І. Старовойт, А. Степанова, М. Штогрин та ін. Топос міста в прозі Сергія Жадана аналізували А. Бабенко, Ю. Вишницька, Я. Голобородько, Л. Голоюх, Т.

Гундорова, Я. Поліщук, А. Пройдаков, В. Фоменко та ін. Урбаністичні мотиви у творчості Орхана Памука досліджували С. Байрав, С. Кая, К. Посохова та ін. Порівняльний аналіз урбаністики українського та турецького митців наразі в літературознавстві відсутній, що й становить актуальність нашої наукової розвідки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційний проєкт виконано на кафедрі української й слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету в рамках комплексної науково-дослідної теми «Поетика художнього тексту» (державний реєстраційний номер 0119U101836).

Мета дослідження – аналіз урбаністичних мотивів у прозових творах Сергія Жадана та Орхана Памука.

Завдання кваліфікаційного проєкту:

- простежити еволюцію урбаністичної тематики в світовій та українській літературі;
- розглянути типи та функції урбаністичних мотивів у літературі;
- проаналізувати урбаністичні мотиви в прозі Сергія Жадана;
- дослідити топос міста у творах Орхана Памука;
- здійснити порівняльний аналіз урбаністичних мотивів у прозі С. Жадана та О. Памука.

Об'єкт дослідження – романи Сергія Жадана «Ворошиловград», «Депеш Мод» та Орхана Памука «Стамбул: Спогади та місто», «Чорна книга».

Предмет дослідження – урбаністичні мотиви у прозі Сергія Жадана та Орхана Памука.

Методи і прийоми дослідження. У нашій науковій розвідці ми використовували такі методи: герменевтичний для дослідження еволюції та типології урбаністичних мотивів в українській та світовій літературі, культурно-історичний для інтерпретації літературних

мотивів та образів; порівняльно-типологічний для зіставлення способу відтворення урбаністичних мотивів у творах С. Жадана та О. Памука; інтертекстуальний та контекстуальний методи для аналізу художнього мислення авторів та ін.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше здійснено порівняльний аналіз специфіки відображення урбаністичних мотивів у романах «Ворошиловград» і «Депеш Мод» С. Жадана та «Стамбул: Спогади та місто» і «Чорна книга» О. Памука.

Практичне значення одержаних результатів. Результати нашого дослідження мають практичну цінність для викладання навчальних дисциплін «Історія української літератури», «Історія зарубіжної літератури», «Літературна компаративістика», «Теорія літератури», «Сучасна українська література» у закладах вищої освіти. Деякі аспекти нашого кваліфікаційного проекту можуть бути використані на факультативних заняттях та спецкурсах з міждисциплінарним спрямуванням, а також під час підготовки курсових та кваліфікаційних робіт.

Апробація результатів дослідження. Результати нашого дослідження були виголошені в доповідях під час участі у двох наукових конференціях:

1. X Міжнародна науково-практична конференція «Science and Society: modern trends in a changing world» (Відень, Австрія, 2-4 вересня 2024 р.).
2. II Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрями філологічних, лінгводидактичних і соціальнокомунікаційних досліджень» (Херсон, 28-29 листопада 2024 р.).

Публікації. За результатами нашого дослідження було опубліковано дві наукові розвідки:

1. Карімова К. Типологія урбаністичних мотивів в українській літературі. *The 12 th International scientific and practical conference «Science and Society: modern trends in a changing world» (Vienna, 2-4 September 2024)*. С. 159-165.
2. Карімова К. Урбаністичний хронотоп у прозі Орхана Памука. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями філологічних, лінгводидактичних і соціальнокомунікаційних досліджень» (28-29 листопада 2024 року)*. Херсон, 2024.

Структура дослідження: робота складається зі вступу, 2 розділів, 5 підрозділів, висновків і списку використаних джерел, що має 46 позицій. Основний текст викладено на 49 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ УРБАНІСТИЧНИХ МОТИВІВ У ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Еволюція урбаністичної тематики у світовій та українській літературі

Місто в літературних творах не просто слугує тлом для розвитку подій, а є активним учасником наративу, формуючи смисловий простір і впливаючи на персонажів. Просторово-часова своєрідність, географічне і топографічне значення, міфологічність, сакральність, екзистенційний вимір роблять місто важливим елементом літературного твору, без якого неможливо уявити повноту літературного досвіду.

У художньому творі урбаністичні мотиви пов'язані з просторовими локусами міста. Д. Боклах зазначає: «Домінантами презентації епічного топосу міста є його історичний палімпсест, ландшафтні особливості, забудова, географічне розташування, клімат, сенсорика. Топос міста є тлом розгортання смислів, функціональним полем, що корелює з реальним часопростором» [5, с. 10]. Місто як топос у літературі відображає спосіб життя його мешканців, їхні звички, культуру, соціальні взаємодії та повсякденні справи. У художньому тексті це виражається через опис міського ландшафту, архітектури, вулиць, місць зустрічей і подій. Автор-оповідач демонструє власний досвід життя в місті через урбаністичний топос, що додає твору особистісного забарвлення та автентичності. Історичний контекст твору додає глибини і розуміння процесам, що відбуваються в місті.

Образ міста в художній літературі протягом часу значно еволюціонував. Цей процес пов'язаний зі зміною ролі міста в житті людини, що призвело до ускладнення його сприйняття. Якщо спочатку місто часто слугувало простором для взаємодії та розвитку соціальних відносин, то згодом воно стало складним символом, що відображає

соціальні, культурні та психологічні аспекти життя. У сучасній літературі місто виступає не лише тлом для подій, а й активним учасником оповіді, формуючи та трансформуючи долі персонажів, втілюючи конфлікти, амбіції та прагнення людства. Місто «не є просто темою, топосом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя» [27, с. 484].

Місто в античній літературі мислилося як певний фізичний простір. Воно було добре організоване, з чіткими межами, структурою та інфраструктурою (площі, храми, театри, агори тощо). У давньогрецькій і римській літературі часто розглядається опозиція «місто-село». Місто (поліс) асоціюється з цивілізацією, культурою, політичною активністю, тоді як село уособлює природність, простоту та відсутність складної соціальної структури. В'їзд до міста означав входження до цивілізованого простору, де діяли певні правові та етичні норми.

У давній українській літературі, що «перебувала у процесі постійної творчої динаміки» [37, с. 110], амбівалентне розуміння міста відображає складний взаємозв'язок між культурним і духовним аспектами міського життя, а також спостерігається негативне зображення цього топосу. Поява нового міста в середньовіччі означала точку відліку історії та культури. Міста Київської Русі, такі як Київ, Чернігів та Переяслав, були центрами навчання та науки. Вони зберігали і передавали знання через школи, бібліотеки та монастирі. У літературі місто часто асоціюється з національною гордістю та силою. У «Повісті минулих літ», «Київському літописі», «Слові про похід Ігорів» підкреслюється велич і важливість Києва як центру Русі. Проте у творчості Г. Сковороди ідея самопізнання реалізується поза містом, створюючи його відразливий образ. Літературознавиця О. Петренко встановила, що «прикметою барокового “київського тексту” є поєднання синхронійної та панхронійної часових площин: від актуальних подій

історії автори виходили на позачасовий рівень «вічного міста» [32, с. 107].

У середньовічній літературі місто розумілося амбівалентно. З одного боку, це був простір суєти, торгівлі та марнославства, а з іншого - символ духовних устремлінь та небесного ідеалу. У своїй праці «Про град Божий» святий Августин розвинув концепцію двох міст: «земного міста» (*civitas terrena*) і «небесного міста» (*civitas Dei*). «Земне місто» символізує тимчасовий, гріховний світ, пов'язаний із земними справами, тоді як «небесне місто» є ідеалом духовного світу, спрямованого до Бога.

У Високому Середньовіччі формується так звана «міська література», яка відображає місто як центр ринку, торгівлі та ремесла. У цьому контексті місто сприймається як світ купців і товарів. У цій літературі місто часто зображується як місце суєти, продажності та марнославства. Зокрема, таке бачення зустрічається в «літературі видінь», наприклад, у поемі Дж. Баньяна «Поступ пілігрима», де середньовічне місто інтерпретується як уособлення світу суєти. Під впливом хрестових походів сформувалося уявлення про місто як місце мрії, символ бажаного ідеалу. У християнській літературі воно часто асоціювалося з небесним Єрусалимом, символом вознесіння і духовного устремління.

В епоху Відродження, і зокрема у творчості Треченто, місто сприймалося, з одного боку, як простір культурного та соціального розвитку, осередок гуманістичних ідей, а з іншого – місто часто постає місцем духовної деградації, від якої можна врятуватися, лише повернувшись до природи. Так, у літературних творах Ф. Петрарки, зокрема, в його епістолярії, місто постає як простір, що руйнує людську душу. Петрарка вважав, що гармонію, втрачену в місті, людина може віднайти лише в оточенні природи. Дж. Боккаччо у своєму «Декамероні» змальовує жахливі картини чуми у Флоренції, які слугують алегорією на

жахи Середньовіччя. Десять молодих людей знаходять порятунок від страшної хвороби на заміській віллі посеред мальовничої природи. Це відображає глибокі соціальні та філософські зміни, що відбулися в Європі в епоху Ренесансу і вплинули на формування нового гуманістичного світогляду.

Епоха реалізму у II половині XIX століття дала початок формуванню нового образу міста в літературі. Письменники-реалісти прагнули зображати життя таким, яким воно є, звертаючи увагу на деталі побуту, соціальні проблеми та внутрішній світ персонажів. Місто стало важливим елементом їхніх творів, оскільки було ареною розвитку подій та взаємодії між персонажами. Оноре де Бальзак в авторській передмові до роману-трилогії «Втрачені ілюзії» відзначав, що «звичаї, за якими живуть у провінційній глушині Давид Сешар та його дружина, становлять разючу протилежність звичаям життя паризького» [3, с. 229]. У своїх романах, як наприклад «Людська комедія», «Батько Горіо», «Шагренева шкіра» та ін., Бальзак демонструє глибоке розуміння і відчуття соціальних, культурних та економічних змін, що відбувалися у Франції в першій половині XIX століття. Він майстерно змальовує міське життя Парижа з усіма його контрастами, протиставляючи його традиційним цінностям і способу життя сільської Франції. Через зіткнення міської та сільської культур письменник показує трансформацію суспільства, боротьбу між старим і новим, між традицією і сучасністю.

В українській реалістичній літературі міста часто зображуються як місця, де люди стикаються з суворою реальністю та змушені боротися за виживання в умовах соціальної нерівності, морального занепаду та економічної скрути. У творах Панаса Мирного та Івана Франка місто постає як жорстоке середовище, яке часто руйнує життя людей і підпорядковує індивідуальні бажання та мрії суворим умовам життя. На противагу реалістам письменники-модерністи бачать місто як місце, де

можна знайти свободу від обмежень традиційного суспільства. У їхніх творах місто – це простір, що пропонує можливості для самореалізації, творчого розвитку та пошуку нових способів життя. Для модерністів місто символізує прогрес, культурний розвиток та індивідуальну свободу.

До кінця XIX століття образ міста в художній літературі еволюціонував від простого тла для подій до складного та багатовимірного урбаністичного тексту, який набув нового естетичного змісту та функціонального завдання. Це дозволило письменникам глибше дослідити взаємодію між містом та його жителями, відобразити складні соціальні та культурні процеси, створити багатовимірні та насичені наративи, які відкривають нові перспективи для читача. Здебільшого це були поверхневі описи, які не завжди розкривали глибинні взаємодії між простором та його мешканцями. Л. Демська-Будзуляк відзначає: «У західноєвропейській літературі, модернізм спричинив до трансформації образу міста в художній літературі. Місто відіграло значну роль у висвітленні етико-естетичних ідей модернізму, надаючи йому “істотних” характеристик, через реляції з індивідом постало більшість кращих тогочасних модерних текстів, як у західноєвропейській, так і в українській літературі» [18, с. 13]. Європейський світ нав'язав поняття високої і низької культури, протиставляючи таким чином собі неєвропейські країни. Це призвело до маргіналізації національних культур та визнання їх «вторинними» або менш важливими. Як наслідок, представники цих культур, зокрема, Г. Ібсен, С. Пшибишевський, Леся Українка та ін., часто намагалися адаптувати свою творчість до європейських стандартів, вважаючи, що це єдиний спосіб досягти визнання та успіху на міжнародній арені.

Модернізм приніс у літературу нове бачення міста, виокремивши його з природного порядку і надавши йому значення ідеального життєвого простору. Місто стає місцем суб'єктивного бачення героя, де

відбуваються екзистенційні пошуки та переживання. Воно відображає складні психологічні та емоційні стани героїв, символізуючи сучасність і соціальні зміни. Місто в модерністських творах часто асоціюється з ідеальним простором, де можна реалізувати особисті амбіції та мрії. Воно стає місцем, де герої шукають сенс життя та власну ідентичність. У романі Джойса «Улісс» Дублін стає деталізованим простором, де головні герої шукають сенс життя. Місто тут виступає місцем, де розгортаються складні внутрішні конфлікти та екзистенційні переживання. Місто Кафки – це місце абсурду і незбагненності, що відображає стан героїв, які стикаються з бюрократичною машиною і власними страхами.

Щодо української літератури, то тут слушним є зауваження С. Павличко, що «перетворення сільської культури в міську ніколи остаточно не завершилося, ставлення до міста стало лакмусом позиції митця, а дискурс міста позначений глибоким і болісним конфліктом» [26, с. 206]. Персонажі, які переїжджають до міста з села, часто відчують почуття відчуження, самотності та ностальгії за втраченими цінностями. Це відображає внутрішній конфлікт між прагненням до кращого життя і збереженням зв'язку з рідним середовищем.

Модерне місто насичене символами та метафорами, які відображають його багатогранність. Архітектурні споруди, пам'ятники, вулиці і навіть звичайні міські пейзажі наповнені глибокими метафоричними значеннями. В. Романишин відзначає: «Часопростір модерного міста – інтелектуальний, метафорично активний, ментальний і вмотивований філософією мислення – стає формацією, готовою не лише прийняти зміни, але й зберегти власну автентичність і природність» [36, с. 174]. Урбаністична культура модерністських текстів базується на ідеях гуманізму, екзистенціалізму та інших філософських течій. Водночас місто відкрите до нових ідей та змін, здатне адаптуватися до нових умов, зберігаючи при цьому свою ідентичність.

Художня творчість межі XIX – XX століття активно впливала на формування світоглядних та естетичних критеріїв, стаючи основою для нових поетичних домінант. Письменники цієї доби досліджували нові теми та форми, створювали складні та багатовимірні образи. У такий перехідний період, за А. Степановою, «відбувається самоактуалізація міського простору, який ніби “обіймає” культуру й задає вектор її естетичного розвитку за допомогою чіткої образної локалізації. Місто як суб’єкт переходу являє собою самоцінний і самодостатній простір, в якому відбувається зміна соціальних формацій, культурних парадигм, типів культурної свідомості, вироблених і закріплених естетичною думкою, в якому, зрештою, людина постає як перехідна істота, що живе на межах» [40, с. 61]. Урбанізація широко вплинула на світову літературу кінця XIX – початку XX століть, а тому тогочасні художні тексти майоріли відображенням змін в соціальній структурі суспільства, індустріалізації та бурхливого зростання міст. Література цього періоду розвиває нові естетичні та функціональні характеристики міського тексту, збагачуючи його детальними описами, культурними та соціальними контекстами, емоційними та символічними елементами.

20-30 роки XX століття в поезії експресіонізму стильові домінанти змінили свій вектор розвитку. Л. Петренко відзначає: «В українській літературі 20-30-х років спостерігається зацікавлення прозаїків та поетів урбаністичною тематикою, зокрема осмислення феномена міського мешканця, людини натовпу, самотньої, вразливої, протиставлення села місту; монументалізація міста з переходом в апокаліптичний план» [31, с. 11]. Спостерігаючи за розвитком міської культури, українські автори протиставляють їй вічні культурні цінності, такі як земля, дім і поле, засуджуючи темп та хаотичність міського життя, що викликає почуття відчуження і втрати ідентичності. У творах багатьох українських письменників міські сцени сповнені метафоричних образів, які підкреслюють соціальні та екзистенційні проблеми людей у

міському середовищі. Водночас вони підкреслюють важливість збереження зв'язку з природою та традиційними цінностями. Таким чином, література перших десятиліть 20 століття відображає складний і суперечливий процес урбанізації та нагадує про важливість збереження духовних і культурних основ людського існування.

Зміщення людських проблем у площину міста у світовому літературному процесі відображає сучасні реалії та виклики, що постали перед людством, а це в свою чергу дає можливість для глибокого аналізу та роздумів про наше місце у світі, що постійно змінюється. Повною мірою це стосується і новітньої української літератури, яка розвивається «багаторівнево і безупинно у своїх сутнісних значеннях, оскільки мова йдеться не лише про перехід від одних тем до інших, від героїв “сільських” до “міських”, а про нові тенденції суспільного розвитку, де “Вічне Село” поступається “Вічному Місту”» [39, с. 305]. Крім того, місто в літературі часто стає метафорою внутрішнього світу персонажів, відображаючи їхні емоції, страхи, прагнення та мрії. Взаємодія з міським простором допомагає розкрити психологію персонажів, їхні внутрішні конфлікти та пошуки сенсу життя.

Розвиток урбаністичної тематики в літературі продовжив себе у футуристичній поезії. Футуризм вийшов на перший план як літературно-мистецька течія на початку ХХ століття з його захопленням швидкістю, технологіями, індустріалізацією та урбанізацією і знайшов своє відображення у творах багатьох видатних поетів та письменників. Філіппо Томмазо Марінетті, італійський поет і засновник футуризму, у своїх маніфестах і віршах зосереджувався на оспівуванні машин, технологій і сучасного міста. У своїх творах він закликав відмовитися від традиційного мистецтва і культури на користь прогресу і нових технологій. У його поезії місто часто зображується як місце швидкості, енергії та постійного руху. Поети-футуристи використовують фрагментовані, уривчасті ритми та метафори, щоб передати відчуття

швидкості та постійного руху в місті. Щодо української літератури, то за О. Вернигренко, «одним з перших почав звертатися до міської тематики очільник київських і харківських футуристів Михайль Семенко. В урбаністичних поезіях автора міський простір набуває не лише ознак художності, але й окремі його елементи постають як одухотворені» [7, с. 71]. Таким чином, футуристична поезія, присвячена місту, характеризується новаторським підходом і відображає захоплення авторів урбаністичною культурою, технічним прогресом і швидкоплинністю сучасного життя.

Урбаністична проза української діаспорної літератури 20-50-х років зробила значний внесок в єдиний український літературний процес. Вона не лише змальовує українські міста, а й створює новий образ українця в урбанізованій Європі, відображаючи процеси модернізації, еміграції та культурної інтеграції. О. Слоньовська вважає прозові твори М. Хвильового («Сентиментальна історія»), В. Підмогильного («Місто»), І. Багряного («Сад Гетсиманський», «Огненне коло»), У. Самчука («Марія»), В. Барки («Жовтий князь») частково експериментальними у зображенні топосу міста: «Пасивність, замкненість у собі, байдужість до проблем інших людей (з одного боку), злочинність, самогубства й каліцтва (з іншого) як типові наслідки впливу міста на людину трактуються українськими авторами як ознаки урбаністичного способу життя» [38, с. 57]. Ці літературні зразки важливі для розуміння розвитку української літератури та її взаємодії з європейським контекстом.

На межі XX-XXI століть в українській літературі відбувається повноцінна рецепція урбаністичної тематики, що відбивається в опозиціях «місто / село», «духовність / бездуховність», «багатство / бідність», «штучність / природність», «свій / чужий» та ін. М. Штогрин відзначає: «Вітчизняна рецепція міста поглибилась міфологічно-християнською моделлю, авторськими текстами-міфами (соціально-

політичним, тоталітарним / посттоталітарним, космогонічним, апокаліптичним / постапокаліптичним міфами), урбаністичною символікою. Пам'ять / спогад як образний контрапункт структурує урбаністичний сюжетний хронотоп у більшості сучасних міських текстів» [43, с. 11-12].

У сучасній українській літературі продовжується відбуватися асиміляція сільської культури в міську. Ж. Бодріяр вважає, що місто «перетворюється на однорідний простір байдужості, простір розрізняльних знаків, де кожна практика, кожна мить повсякденного життя приписана за допомогою численних кодів до певного, визначеного часопростору» [4, с. 130]. Урбаністичними вважаються такі твори: «Московіада», «Радіо ніч» Ю. Андруховича, «Депеш Мод», «Ворошиловград» С. Жадана, «Інфекція» С. Процюка, «Сіра пейна», «Місто уповільненої дії», «Пацики» А. Дністрового, «Рівне / Ровно», «Львівська брама» О. Ірванця, «Дефіляда в Москві», «Конотоп» В. Кожелянка, «Андріївський узвіз» В. Діброви, «Мальва Ланда», «Цензор снів» Ю. Винничука, «Місто з химерами» О. Ільченка, «Де твій дім, Одиссею?» Т. Гаврилів та ін.

Л. Голоюх, досліджуючи романи «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича, «Anarchy in the UKR» С. Жадана, «Baby travel. Подорожі з дітьми, або Як не стати куркою» І. Карпи, «Щоденний жезл» Є. Пашковського, «Яблука з райського саду» Б. Жолдака, «Записки українського самашедшого» Л. Костенко, відзначає: «В українських прозових текстах кінця ХХ – початку ХХІ ст. семантична основа авторської модальності образу місто сформована як поєднання предметної та емоційно-оцінної модальності» [12, с. 214].

За О. Грищенком, «урбанізм сучасної прози є однією з її суттєвих характеристик. Міський простір інтерпретується як своєрідний резервуар культурної пам'яті. Архітектура прочитується як книга, записана в камені, та як свідчення минулого. Споруди вписуються в

певні локальні історії. З урбанізмом пов'язана модель спогаду, який треба відреставрувати, а відтак і пізнати коди, підшукати ключі» [13, с. 166]. Персонажі урбаністичних творів зазвичай стикаються з необхідністю освоїти нову культуру та інтегруватися в нове середовище. Сучасні українські урбаністичні тексти часто зображують місто як відкритий простір, що приймає різні культури, традиції та звичаї. Місто стає місцем зустрічі різних культурних і соціальних груп, що сприяє взаєморозумінню і толерантності.

Отже, трансформація образу міста в світовій та українській літературі від давнього до сучасного періоду відбувалась поступово. Еволюція образу міста в художній творчості відображає зміни у сприйнятті міського простору та його ролі в житті людини. Місто перетворюється з фізичного простору проживання громадян на складний культурний і соціальний організм, який впливає на особистість, культуру і суспільство в цілому.

1.2. Типологія урбаністичних мотивів у художній творчості

У сучасному літературознавчому дискурсі концепт урбанізму переосмислюється, набуваючи нових значень, символічних кодів і трансформаційних процесів, які постійно еволюціонують у відповідь на зміни в людській свідомості та історичному контексті. Місто виступає не просто тлом для розвитку сюжету, а активним учасником літературної драми, взаємодіючи з персонажами та впливаючи на їхнє світосприйняття, сприяючи трансформації соціальних і культурних процесів, формуючи ідентичність індивідів. У цьому контексті міські простори можна розглядати як динамічні системи, що відображають різні культурні та соціальні тенденції, постійно змінюючись разом із суспільством.

Науковиця В. Фоменко відзначає, що урбаністична тематика в сучасній літературі є універсальною парадигмою, в контексті якої

відбувається становлення особистості літературного героя, долається криза самоідентифікації, а проблематика художнього твору розкривається «в основному в контексті міста» [41, с.129].

Місто – це складна багаторівнева система, яка існує і розвивається не лише у фізичному вимірі простору, а й у часовій перспективі, накопичуючи історичні нашарування, змінюючись і пристосовуючись до сучасних умов. З топографічної точки зору, місто складається з конкретних локацій, будівель, вулиць і районів, які не тільки визначають його структуру, але й надають йому унікальну географічну ідентичність. У соціальному плані місто – це мережа взаємодій між мешканцями, які формують спільноти, соціальні норми та відносини. У культурному контексті місто відображає широкий спектр мистецтва, архітектури, традицій та культурної спадщини, що передається з покоління в покоління. За Л. Лавринович «його семантично обтяжена кожним періодом розвитку історія, яка сягає часу заснування, створює химерне плетиво нашарованих один на одного символів, знаків, архетипів, які, до того ж, стосуються не лише міста в цілому, а й окремих його складових (сакральний центр, райони, вулиці, будинки, стіни, межі; простір, у якому зосереджені духовні цінності міської цивілізації; самі люди – творці його аури тощо)» [24, с. 311]. Місто можна уявити як живий організм, що перебуває в постійному стані змін, адаптації та розвитку, інтегруючи різні історичні періоди та створюючи унікальний синтез минулого, теперішнього та майбутнього. Ця динаміка не лише відображає мінливість у часі, але й формує специфічне культурне та соціальне середовище, яке впливає на життя мешканців і відкриває нові можливості для культурного розвитку та соціальної взаємодії.

У літературознавчому аналізі можна виокремити декілька типів урбаністичних мотивів, що охоплюють різні часові диспозиції, відображаючи такі іпостасі, як минуле, теперішнє, майбутнє, вічне та позачасове. Ці категорії можуть комбінуватися, створюючи інваріанти,

що ускладнюють часову структуру художнього тексту. Наприклад, хронотоп минуле-теперішнє часто пов'язаний з ностальгією героя за ідеалізованим минулим, наділеним сакральним змістом, тоді як культурна та ідеологічна домінанта майбутнього часто виражається через оптимістичні очікування та віру в позитивний результат. Л. Лавринович додає, що «натомість з'являються віртуалізовані чи антиутопічні моделі зображення дійсності – принципово позаісторичні. Їх текстова дійсність характеризується часопросторовим колажем, умовним теперішнім часом або відсутністю діахронізації зображуваного» [24, с. 312-313]. У художньому тексті минуле міста часто набуває важливого значення, формуючи як теперішній, так і майбутній контексти, надаючи оповіді символічного та сакрального забарвлення. Сьогодні, у свою чергу, актуалізується через конкретні топоси – місця, вулиці, будівлі, які слугують не лише тлом для дії, але й є активними учасниками формування змісту. Центральним локусом у цьому аспекті є вимір «тут і тепер», що посилює відчуття безпосередності та причетності до теперішнього моменту. Ця причетність не просто описує географічні чи фізичні аспекти, але й провокує глибші роздуми про зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім у міському контексті, розкриваючи багатогранність міського досвіду та його вплив на індивідуальну і колективну свідомість.

Письменники часто використовують специфічні літературні символи та коди для збереження та передачі пам'яті про певний простір, занурюючи читача в унікальний контекст зображуваної локації. Такими кодами можуть бути історичні факти, місцеві легенди та культурні реалії, що слугують інтегративними компонентами наративу. Кожен автор представляє власне бачення простору, втілюючи в тексті унікальні інтерпретації та символічні маркери. Це можуть бути, наприклад, детальні описи архітектурних особливостей, згадки про характерні місцеві звичаї, сенсорні деталі, такі як запахи чи звуки, що інтенсивно

асоціюються з певним місцем. Така літературна практика не лише поглиблює зміст тексту, а й сприяє глибшому емоційному та інтелектуальному сприйняттю простору читачем.

Урбаністичний дискурс світової літератури дозволяє говорити про широту географічних горизонтів у мотивах та сюжетах. Визнаними багатьма літературознавцями є, зокрема, берлінський текст А. Дьобліна, Е. М. Ремарка, празький текст К. Г. Махи, Ю. Зейера, А. М. Ріппеліно, лондонський текст Ч. Діккенса, В. Теккерея, Т. С. Еліота, Б. Шоу, паризький текст М. Гемінгвея, Г. Мюллера, В. Гюго, нью-йоркський текст Л. Доктороу, О. Генрі, дублінський текст Дж. Джойса, стамбульський текст О. Памука, віденський текст Р. Музіля та ін. Науковиця О. Павлова доводить, що мегаполіс постає об'єктом сучасного мистецтва: «Літератори скеровують зусилля на відтворення життя великого міста в усій його повноті та протилежностях, його енергії та динаміки руху. Художня новизна в зображенні ландшафтів мегаполісів робить і читацьке сприйняття динамічним, з повсякчасним зміщенням точок зору: від ототожнення міста з негативними рисами суспільства, бачення міста як вмістилища потворності до уявлення про мегаполіс як необхідну передумову подальшого розвитку цивілізації» [28, с. 14].

Українська література рясніє урбаністичними творами, кожен з яких можна асоціювати з певним містом, що впливає на характер, атмосферу та сюжетні лінії тексту. Кожна географічна локація несе в собі певний культурно-історичний контекст, який відображається в мові, тематиці, образах та символіці твору.

Київський текст. В контексті історії України Київ – стародавнє місто, що посідає найважливіше місце в історії та культурі нашої держави, будучи її столицею та значним культурним і політичним центром. Серед важливих культурних символів Києва – Софійський собор, шедевр давньоруської архітектури, Києво-Печерська лавра як

один з духовних центрів країни, Андріївський узвіз, відомий своїм історичним та мистецьким значенням, Києво-Могилянська академія як один з найстаріших вищих навчальних закладів України та річка Дніпро, що є не лише важливим географічним, а й культурним символом. Разом ці елементи створюють унікальний образ Києва, що відображає його історичне та культурне багатство. Т. Гундорова відзначає, що «на початку 20 ст. міфологічний код Києва активно змінюється: формується романсовий архетип міського нарративу, який значно модифікує хронотоп київського тексту. У романсі урбанізм не має індустріального і техногенного характеру, – урбаністична топіка модерного Києва досить активно обслуговується зіставленням міста і села, а також пасторальністю, порівнянням міста із садом невинності та його падінням» [16]. Серед київських текстів української літератури є чимало творів, в котрих розкриваються різні аспекти життя столиці та її історичних трансформацій. Наприклад, «Хмари» І. Нечуя-Левицького ілюструють життя Києва наприкінці XIX ст., а «Чорна рада» П. Куліша занурює читача в історичну атмосферу козацьких часів. В. Винниченко у «Записках Кирпатого Мефістофеля» висвітлює політичні та соціальні конфлікти початку XX ст. крізь призму київських подій. В. Підмогильний у романі «Місто» аналізує зміну ідентичності молодого людини на тлі урбаністичного Києва 1920-х років. «Дівчина з ведмедиком» В. Домонтовича – психологічний роман, де показується життя столиці через переживання та роздуми головних героїв. В. Діброва в «Андріївському узвозі» звертається до багатошарової історії однієї з найвідоміших вулиць Києва. «Місто з химерами» О. Ільченка та «Геній місця» Ю. Макарова також відтворюють міський простір, його міфи та символи. Ці твори не лише відображають різні історичні епохи та соціальні реалії, а й висвітлюють особистісні трансформації персонажів у контексті міського життя, що робить київські тексти

надзвичайно важливими для розуміння української урбаністичної літератури.

Львівський текст. У літературі Львів часто зображується не лише як географічна локація, але й як багатогранний символ культурно-історичної мозаїки. У текстах, що використовують Львів як центральний топос, він постає як вічний свідок і учасник численних історичних подій, а також як місце зустрічі різних культурних течій. Т. Возняк з цього приводу зазначає, що «польський міт *wesołego Lwowa* з набором символів: *Simper fidelis, obroncow Lwowa, orlat lwowskich* донедавна у свідомості сьогоденних мешканців Львова аж ніяк не перетинався з українським мітом Львова з його набором символів: *княжого міста, оплоту українства, Листопадового чину, столиці ЗУНР*. Ще іншим і практично закритим для широкого загалу є гебрійський чи майже зникаючий вірменський міти Львова. Таким чином, реальне місто у баченні представників різних культур неначе помножується» [9]. Основними культурними маркерами у львівських текстах є символічні місця, такі як площа Ринок, серце міста, що було свідком численних історичних подій; Личаківський цвинтар, який слугує місцем пам'яті та роздумів; а також Львівський оперний театр, який є яскравим прикладом архітектурної краси та культурного життя міста. Львівські тексти відкривають унікальне світобачення, в якому місто виступає не лише фізичним, але й духовним центром, спонукаючи до роздумів та самопізнання. Такі твори, як «Брат Місько» Б. Нижанківського, «Герой передмістя» І. Керницького та «Мое передмістя» О. Лисяка зосереджені на особистих історіях, вкорінених у львівському ландшафті. «Голокост у Львові» Є. Наконечного та поезія Б.-І. Антонича відображають трагічні аспекти історії міста, а романи Р. Іваничука, такі як «Рукопис з вулиці Руської» та «Шрами на скелі», занурюють читача у глибини місцевої ідентичності та культури. «Місто-корабель» Ю. Андруховича та «Львівська брама» О. Ірванця є прикладами постмодерністського

підходу до зображення Львова, де місто стає водночас міфічним і реальним, сповненим алегорій та символічних знаків.

Житомирський текст. У літературних творах, що описують Житомир, місто постає як багатовимірне історичне полотно, що відображає його давнє минуле, що сягає часів Київської Русі. Взаємодія польської, єврейської та української культур відіграла важливу роль у формуванні культурної та соціальної структури міста, а його географічне розташування на історичному шляху «з варяг у греки» визначило Житомир як важливий торговельний центр. Культурні пам'ятки міста, такі як Старий бульвар, одна з центральних і найвідоміших вулиць, Софійський собор, що є символом релігійної та архітектурної спадщини, Єврейське кладовище, що вшановує пам'ять великої єврейської громади міста, та Музей космонавтики ім. Корольова, що вшановує пам'ять видатного конструктора ракетно-космічної техніки, який народився в Житомирі, разом формують багате історичне та культурне тло міста. Ці локації не лише слугують тлом для розгортання літературних наративів, але й активно сприяють поглибленню тематичного розмаїття та символічного змісту творів, дозволяючи авторам висвітлити складні історичні переплетіння та культурні взаємодії, які сформували Житомир як унікальний міський організм. Твори, до яких увійшли житомирські тексти, відображають унікальний історичний та культурний контекст цього міста, підкреслюючи його особливості через різні літературні жанри та стилі. «Волинські вечори» І. Крашевського розгортають колоритну панораму життя Волині, в яку вплетений Житомир, а «Записки» М. Мамаєва висвітлюють драматичні події минулих епох. Водночас роман «Стежка в траві. Житомирська сага» В. Шевчука пропонує прочитання в глибинах локальної історії та соціальних змін. «Ціна печалі» та «Жорстокість. Короткі нотатки з життя» Г. Цимбалюка відображають сучасні виклики та досвіди мешканців міста.

Донбаський текст. Донбас – це унікальний промисловий регіон України, історія котрого глибоко вплетена в тканину його економіки та культури. Відомий своєю видобувною промисловістю, особливо залізною рудою та вугіллям, регіон має довгу історію міграції, яка сприяла різноманітному культурному складу його населення. Сучасні літературні тексти Донбасу не можуть обійтися без відображення російсько-української війни, яка стала елементом реалій регіону, впливаючи на культурне самовираження та ідентичність місцевого населення. Війна привнесла в літературу нові теми, такі як боротьба за територіальну цілісність, виживання, втрати, ідентичність і пам'ять. О. Романенко зазначає: «Метафори Донбасу втратили свої знакові компоненти – степ, праця, індустріалізація, прогрес та ін. – на передній план висунуто профанний, буденний, знижений та негативний контекст. Семантична трансформація зрештою перетворилася на війну метафор» [35, с. 98]. Літературні твори, що відображають Донбас, обирають степові метафори для вираження важкої праці та боротьби життя в регіоні. Ці метафори стають потужним засобом підкреслення відкритості, безмежності, але водночас і суворості умов творення в індустріальному ландшафті Донбасу. Твори С. Черкасенка, такі як «Воронько» та «У царстві ночі», а також твори М. Чернявського, І. Маловічка, В. Сосюри, В. Вера звертаються до цих образів, щоб глибше розкрити життя шахтарів та інших мешканців регіону. Сучасні автори, такі як С. Жадан у збірках «Життя Марії», «Тамплієри», «Вогнепальні й ножові», «Марадона», «Цитатник», «Антенa», Л. Якимчук в «Абрикосах Донбасу» та В. Рафенко в «Довгих годинах», продовжують досліджувати складні теми війни, ідентичності та культурних змін через поезію і прозу.

Франківський (станіславський) текст. Івано-Франківськ, раніше відомий як Станіславів, займає особливе місце в історії та культурі Галичини. Місто має багату історію, що зберегла численні унікальні

культурні традиції та архітектурні пам'ятки, що відображають його багатовікову спадщину. Культурні маркери міста, такі як Ратуша, що є видатним прикладом міської громади і слугує символом муніципальної незалежності та історії, меморіальний парк, що вшановує пам'ять важливих постатей, та музично-драматичний театр, що є центром культурного життя міста, відіграють важливу роль у формуванні архітектури та урбаністичного іміджу міста. Твори представників так званого «Станіславського феномену» глибоко досліджують життя міста Івано-Франківська, виражаючи його урбаністичні мотиви через літературу. М. Казнодій відзначає, що митці цієї когорти – «виразно регіональні письменники, творці малого наративу, які без моралізаторства, критичного пафосу й патетики апелюють до “культурної пам'яті” реципієнта через широке включення в романну структуру культурного (насамперед літературного) та історичного контекстів» [21, с. 48]. Унікальні історичні та культурні особливості Івано-Франківська відображені у творах, що досліджують місцеву ідентичність та соціальні процеси. Одним з найяскравіших представників сучасної літератури, який звертається до мотивів Станіслава, є Ю. Андрухович, який у романах «Рекреації» та «Перверзія» відтворює колоритне та багатогранне міське життя. С. Андрухович у романі «Фелікс Австрія» також розкриває теми історичної пам'яті та культурної ідентичності Івано-Франківська, пропонуючи читачам зазирнути у світ австрійської епохи. Ю. Іздрік у таких творах, як «Подвійний Леон» та «Воццек», досліджує внутрішній світ своїх героїв на тлі соціальних і культурних змін, що відбуваються в місті.

Отже, поділ мотивів за топографічними характеристиками, такими як центр міста, вулиці, бульвари, проспекти, парки, дозволяє більш детально дослідити міський простір та його вплив на поведінку, думки та емоції персонажів. Хронографічний поділ на минуле, теперішнє, майбутнє та позачасовість відкриває можливості для аналізу різних

часових пластів у містах та їхнього впливу на наративну структуру. Розрізнення міських текстів за просторовим критерієм – Київ, Харків, Львів, Житомир, Донбас, Франківськ (Станіслав) – дозволяє відобразити в літературі унікальні культурні, історичні та соціальні особливості кожного міста.

РОЗДІЛ 2

ЛІТЕРАТУРНА УРБАНІСТИКА: СЕРГІЙ ЖАДАН ТА ОРХАН ПАМУК

2.1. Урбаністичні мотиви в прозі Сергія Жадана

Для прози С. Жадана характерне активне використання урбаністичних мотивів. Сучасний український письменник створює яскравий і виразний образ сучасного українського міста, яке є місцем взаємодії різних культур, ідей та епох. Через урбаністичний простір він досліджує складні процеси формування ідентичності в пострадянській дійсності.

Одним із найвідоміших романів С. Жадана є «Ворошиловград», в котрому вітчизняні літературознавці найбільше проаналізували урбаністичні мотиви. Цей твір має багато перекладів різними мовами, в тому числі польською, французькою та німецькою. За цим романом випущено аудіокнигу (2011), комікс (2012) та художній фільм «Дике поле» (2018).

Усі події, рішення героїв, навколишнє середовище в романі «Ворошиловград» сприймається через урбанізаційну складову. Літературознавиця В. Фоменко відзначає: «Майже кожне явище у своїх романах автор пов'язує з містом, складається враження, що воно для письменника є усім: і середовищем, і переконанням, і життям» [42, с. 98]. У цьому творі С. Жадан відображає два різних топоси міста – галасливий Харків та провінційний Ворошиловград, в межах котрих відбувається зовсім різний рівень міжлюдського спілкування і взаємин, перебігу подій і вирішення проблем. Чим більше місто, тим важче людині все вдається і тим більше вона самотніша. На рахунок провінційного міста в романі С. Жадана Т. Гундорова висловила такі міркування: «На відміну від модерністської української прози, що особливо зав'язана на темі ґрунтіства й угрунтування, перспектива, з

якої розгортається дія у романі Жадана, пов'язана з викоріненням. Ворошиловград – це топос, чи місцепростір, у якому живе посттоталітарна людина, викорінена зі свого ґрунту і зависла у повітрі» [14]. У романі «Ворошиловград» місто стає простором, де переплітаються минуле і сучасне, створюючи авторський текст-міф. Герої Жадана повертаються до міста, щоб знайти себе, зберегти пам'ять про своє коріння та осмислити свою роль у сучасному суспільстві.

Ю. Вишницька відзначає, що прозові твори С. Жадана просякнуті атмосферою занепаду: «Автор постійно подає опис ніби законсервованих у минулому і перенесених до сучасності архітектурних споруд: аеродромів, санаторіїв, лікарень, бібліотек, фабрик, дитячих піонерських таборів» [8, с. 156]. Так, у романі «Ворошиловград» через дощову погоду Герман з Ольгою змушені були зупинитись на ніч в закинутому дитячому таборі: *«Був це, очевидно, колишній піонерський табір, віддалік виднілися старі металеві будинки, на які опадали дощові потоки. Праворуч розташовувався майданчик із якимось облізлим піонерським монументом, за ним височіли сосни»* [19, с. 129-130]. Опис приміщення, в котрому заночували герої твору, просякнутий також занепадницьким духом, де домінують такі деталі, як засохлі кімнатні квіти у горщиках, вицвілі книги на дерев'яних пошарпаних полицях, розвалена канапа, старі дитячі малюнки на стінках тощо.

У романі Сергія Жадана «Ворошиловград» місто постає не лише як географічна локація, а й як символічне втілення спогадів, мрій та міфічних уявлень. У свідомості головного героя Германа Ворошиловград – це місто-міф, що існує більше в його пам'яті та уяві, ніж у реальності. Це місто колись було частиною його минулого, а відтепер сприймається крізь призму ідеалізованих спогадів, старих листівок і меланхолійних почуттів. Таке ставлення до своєї малої батьківщини відчувається у ностальгійному перегляді Германом старих фотокарток подруги дитинства: *«Я приголошено упізнав у жінках*

Анджелу Петрівну (густе попелясте волосся вихором збите догори, пронизливий погляд, осіння обважнілість бюста) з Брунгільдою Петрівною (гаряча мідь завивки зблискує проти сонця, стегна круто проступають крізь зникуму матерію). На інших фотокартках траплялись і Коча з Травмованим (запекла хода молодого нальотчика й пружний торс зірки нападу), і Саша Пітон з Андрюхою Майклом Джексонем, й безліч інших знайомих, друзів, однокласників, сусідів, родичів...» [19, с. 239].

З іншого боку Ворошиловград можна назвати містом-ілюзією, що постає у свідомості Германа як втрачене, але незабутнє місце, що колись було сповнене гармонії та краси, подібне до «небесного Єрусалиму» – біблійного символу раю, ідеального місця. Це місто стає символом тих нездійснених мрій та ілюзій, які формують світогляд юнака. Герман переживає конфлікт між реальністю, яку він бачить перед собою, та ідеальною картиною минулого, що залишилася лише в його спогадах. Саме тому дійсність видається головному героєві примарною: *«Усе нагадувало якусь дитячу туристичну мандрівку, я зовсім випав із часу, несподівано отримавши відпустку, круїз на бензозаправку, і тепер дещо ошаліло блукаючи поміж скатів, обплетених травою, та іржавого заліза, в якому ховалися польові птахи»* [19, с. 88]. Амбівалентність його почуттів до «дому» проявляється в тому, що образ рідного простору розмитий і суперечливий. Для Германа «дім» – це не традиційний уявний простір комфорту та безпеки, а радше незвичне місце – заправка за містом. Цей символічний простір підкреслює відчуття відчуження та нестабільності, водночас вказуючи на бажання зберегти зв'язок з минулим. Таке відображення урбаністичного хронотопу літературознавець І. Набитович називає сакрохронотопом [25], під яким ми розуміємо синтез сакрального часу і простору, котрий в романі «Ворошиловград» на перше місце виводить мотив урбаністичної пам'яті. Саме пам'ять про минуле і любов до малої батьківщини не

дозволяють Германові продати братову заправку і боротись за неї до останнього, пройшовши процес екзистенційного вибору та залишивши за собою право вирішувати, чи залишатись жити в рідних краях, чи повернутись на чужину в комфортне життя. У результаті Герман бере відповідальність не тільки за заправку, а й за друзів Кочу і Травмованого.

Гра в футбол у романі «Ворошиловград» теж є символічною, адже позначає протистояння села і міста, власників заправки та газовиків: *«Газовики вперто не йшли вперед, наші ж віддавали перевагу позиційній боротьбі і, щойно хтось із суперників отримував м'яча, тут-таки валили його з ніг та бігли до судді сперечатись»* [19, с. 94]. А проте це протистояння переростає у взаємозв'язок міського і сільського простору, адже події відбуваються серед поля.

Зображення міста і простору в романі подано через короткі епізоди та емоційні стани головного героя, які фіксують моменти спогадів, зустрічей і роздумів. Така композиція тексту відображає постмодерністську ідею множинності та невизначеності, де цілісність світу є лише умовною. А. Бабенко вважає, що рідне місто для Гери стає своєрідною пасткою та лабіринтом без виходу: «Місто – містична категорія, розуміння “історичної пам'яті” для міста – це і є та пастка, це і є розумінням втраченості, коли людина живе зібраною колись інформацією, накопиченими емоціями, енергією та моделює ситуацію в сьогоденні, мінливому, з швидкоплинними поворотами з проєкцією в минуле, яке її тільки знищує. Місто вщент та за долю секунди може дезорієнтувати людину» [2, с. 5]. Хронотоп у творі Сергія Жадана також позбавлений звичних координат: вони стають містичними, невизначеними, їхні межі розмиті, а реальність часто перетинається з вигаданими або спотвореними спогадами, де дійсність сприймається як давноминула. Час у Ворошиловграді завмирає, а минуле виринає в теперішньому, що апелює до міфічного часу, циклічності подій,

замкнутості простору, апокаліптичної дійсності, що відчувається через закинуті міські локації, віджилість та відстороненість людей.

Таким чином, роман побудований як мозаїка, що складається з окремих фрагментів, які відображають внутрішній стан головного героя та його сприйняття дійсності у перехідний період, коли відчуття реальності та фантазії, минулого та теперішнього змішуються в єдине ціле.

Урбаністична реальність також яскраво оприявлена у романі Сергія Жадана «Депеш Мод», що за стилем письма, специфікою нарративу, метафорикою та за героями співзвучний із попереднім твором. Назва зазначеного роману відсилає нас до англійського рок-гурту «Depeche Mode», який був надзвичайно популярним серед молоді у 1990-х роках і залишається актуальним донині. Цей гурт вирізнявся новаторським підходом до створення музики, використовуючи новітні технології звукозапису, зокрема поєднання електронних семплів з традиційним звучанням електрогітар. У романі музичний гурт стає символом міської культури, альтернативної офіційній радянській, і відображає прагнення молоді до свободи та інакшості, що було недосяжним у той час через соціальні та політичні обмеження. Насправді, назва роману «Депеш Мод» не пов'язана із вшануванням відомого рок-гурту чи фанатизмом. Це словосполучення є символічним, що вказує на протистояння радянському режимові, котрий забороняв торкатися іншої культури, а герої твору прагнуть звільнитись від цієї заангажованості, досягти свободи, а тому свідомо виходять за межі офіційно дозволених культурних норм.

Я. Голобородько так характеризує цей твір: «Сюжет у книжці „Депеш Мод” – це умовний прийом і формальний привід розгорнути сценки „неформального” (у сенсі „неформалів”), „субкультурного” (тут уже зрозуміло, у якому сенсі) та субреального життя-буття, подати його таким (гранично „роздягненим”, акцентувано непривабливим), щоб ті,

хто звик до „естетичної” літератури, відчули й пережили більше, ніж подив, розгубленість і шок, разом узяті» [10, с. 65].

У романі Сергія Жадана «Депеш Мод» основна увага зосереджена не на політичних аспектах, таких як комунізм чи СРСР, а на внутрішньому світі персонажів. Автор показує, що молоді люди говорять не стільки про соціальні чи історичні явища, скільки про свої особисті страхи, розчарування та кризу довіри до світу дорослих. Герої роману відчувають себе глибоко вразливими перед реальністю, яка їх оточує, що призводить до агресії в мові та непередбачуваної поведінки як форми самозахисту. Л. Голоюх відзначає: «Причетність, належність самого автора до молодіжної субкультури міста демонструє усно-розмовна домінанта його наративу – зорієнтованість на діалогічність, комунікативний вплив на читача» [11, с. 92].

Письменник підкреслює внутрішню розгубленість своїх героїв, їхнє прагнення зрозуміти своє місце у світі, котрий здається ворожим і непередбачуваним. Тема розчарування та кризи довіри відображає спільний досвід молодих людей пострадянської доби, які шукали нові смисли та ідентичності після краху старої системи. Літературознавиця Т. Гундорова відзначає: «Втративши довіру до батьків “дев’яностики” вже не переживали Едипового комплексу, адже образ батька й без того вже був розвінчаний, існував десь у справжньому житті, якого “дев’яностик” був позбавлений. Жаданові персонажі пливуть проти течії життя, вони позбавлені минулого» [15, с. 134]. В епізоді про смерть батька одного з героїв твору Саші Карбюратора згадується про те, що сім’я збирається разом лише на поминки.

У романі Сергія Жадана «Депеш Мод» сюжетна лінія складається з персонажів, яким, здається, байдуже до того, що відбувається навколо. Ця «трешова» атмосфера створює враження безтурботного, зневажливого ставлення до дійсності. Кожен персонаж живе у власному світі, має власні вподобання та індивідуальну історію, формуючи

особистий погляд на час і епоху, в якій він існує. Так, персонаж Собака Павлов висловлює такі роздуми: *«Нічого не зміниться, якщо відкрити чи закрити кордони, якщо розпустити дипломатів – за просто можна жити без зовнішньої політики. Без внутрішньої, в принципі, теж»* [20, с. 106].

Персонажі часто відчують себе відірваними від навколишнього світу і соціальних норм, їхні життя переплітаються в рамках певної субкультури, але залишаються незалежними у своєму сприйнятті. Це характерно для постмодерністської літератури, де індивідуалізм, розчарування в традиційних цінностях і пошук власного шляху стають ключовими темами.

У романі Сергія Жадана «Депеш Мод» можна чітко виокремити два поняття: «колективна» та індивідуальна пам'ять. Остання стає основою для розуміння твору, адже кожен персонаж створює власний набір цінностей та спогадів, які визначають його існування в хаотичному та депресивному середовищі. А. Бабенко відзначає: *«Урбанізований простір міста супроводжує митця в його мандрах історичними шляхами, на тлі яких репрезентовано зміни у суспільній свідомості, трансформування моральних законів»* [1, с. 181].

Атмосфера повісті агресивна та депресивна, як і сам Харків, де відбуваються події, що відображає стан героїв. Вони діють «знизу» власного життя, опираючись природному перебігу подій, як «річка, що тече проти своєї течії». У цьому контексті герої створюють власну реальність та аксіологічні цінності, які відповідають їхнім унікальним поглядам на час і епоху, в якій вони живуть.

У романі С. Жадана можна також віднайти так звані «не-місця», що, за теорією М. Оже, «означають місця, прогалини; вони не є антропологічними місцями, які, всупереч Бодлерівській модерності, не містять у собі попередніх місць: замість них вони перераховані, класифіковані, підвищені до статусу “місць пам'яті” й присвоєні

обмеженій та специфічній позиції» [44, с. 78]. Такі локуси здебільшого пов'язані із транзитними пунктами – лікарнями, клубами, супермаркетами, автострадами, аеропортами, вокзалами, моргами і т. ін. О. Даниліна вважає, що «концепт “місто” реалізований на рівні топосів рідного авторові Харкова – університет, готель, держпром, пам'ятників Шевченкові й Леніну, вокзал, завод, які підкреслюють виразний антитоталітарний пафос текстів» [17, с. 352]

У романі «Депеш Мод» місто сприймається також як закритий культурний простір, що ізолює своїх мешканців і водночас формує їхні внутрішні переживання. Тут ми можемо спостерігати зіткнення біографічного часу героя з міським хронотопом, де особисті спогади, страхи та мрії співіснують із загальними історичними змінами. Простір міста для Жадана може бути як місцем втечі, так і полем боротьби, де героям доводиться вирішувати свої внутрішні конфлікти на тлі занепаду моральних законів і нових викликів сьогодення.

Отже, у прозі Сергія Жадана урбаністичний час набуває нелінійного характеру, стає рухомим і циклічним, з елементами повторення. Це створює відчуття нескінченного повернення до одних і тих самих тем і станів, коли герої постійно стикаються зі своїм минулим, яке постійно впливає на їхнє теперішнє. У цьому контексті місто є не просто тлом для подій, а невід'ємною частиною ідентичності людини, глибоко пов'язаною з її внутрішнім світом. Воно перестає бути просто маскою для соціальних ігор, а стає простором, де людина шукає своє місце, розкриваючи свою сутність.

Урбаністичний простір у романах Сергія Жадана часто постає розмитим і непостійним, як і життя його героїв, які перебувають у постійній мандрівці, як фізичній, так і внутрішній. Ця подорож спрямована на пошук загубленої душі та власної ідентичності в умовах урбаністичного хаосу. Людина в цьому світі зображена занепадницькою,

меланхолійною, відчайдушною і самотньою, яка намагається знайти себе в середовищі, що постійно змінюється і втрачає стабільність.

2.2. Топос міста у творах Орхана Памука

У прозі турецького письменника Орхана Памука, лауреата Нобелівської премії в галузі літератури, Дублінської премії та німецької Премії миру, центральну роль відіграє місто Стамбул, що постає багатозаровим символом і навіть своєрідним персонажем, який впливає на долі та світогляд героїв.

У праці «Література міської пам'яті» Е. Йилмаз досліджує міський простір турецької літератури, зокрема Стамбул, і виокремлює три інтерпретації історичної трансформації міста: «місто як осердя культури, історії і спогадів (“перспектива”); місто – простір пошуку, у його центрі особистість (“лабіринт”); місто, побудоване за допомогою уяви і слова» [46, с. 45]. Орхан Памук зображує Стамбул як місце зі складною історією, що поєднує Європу й Азію, Захід і Схід, минуле й сьогодення. У таких творах, як «Стамбул: Спогади та місто», «Чорна книга», столиця Туреччини постає як палімпсест – місто, де перетинаються різні епохи, культури та імперії.

«Стамбул: Спогади та місто» – це автобіографічний роман Орхана Памука, в котрому детально описано дитинство та юність письменника в контексті історії, культури та побуту міста. Через свій проникливий і часто ностальгічний погляд на місто автор створює багатогранний портрет Стамбула, що охоплює його архітектуру, історію, мистецтво та літературу.

Важливою рисою Стамбула в романі Орхана Памука «Стамбул: Спогади та місто» є його подвійність і внутрішній конфлікт, що суголосний з авторським «Я» у цьому творі, адже наратор тексту уявляє себе і не-себе, двояке віддзеркалення себе самого у цьому ж таки місті,

ніби такий самий хлопчик живе в цьому ж урбаністичному просторі, але іншим життям. Весь твір насичений дитячими спогадами про малу батьківщину головного героя, а також із думками про паралельне життя його другого «Я»: *«Зимовими вечорами, прогулюючись міськими вулицями, я уважно вдивлявся в жовтогаряче світло чужих домівок і думав про щасливі, спокійні родини, що живуть безтурботним життям. А потім, згадавши про того іншого Орхана, котрий міг би мешкати в одному з цих будинків, здригався»* [29, с. 12].

Автор не ідеалізує рідне місто, не рекламує його для туристів, а розповідає про нього правду. Можна зауважити, що здебільшого Орхан Памук сприймає Стамбул чорно-білим та не боїться показати негативні явища у місті: *«Щоб сприймати місто чорно-білим, помічати поволоку, що осідає на нього, вдихати смуток, який стамбульці прийняли як свою спільну долю, вам лише треба прилетіти з багатого західного міста й рушити просто у натовп на залюднених вулицях»* [29, с. 61]. Так, читач зіштовхується з такими явищами, як вихлопи, хмари кіптяви із залізних димарів, іржаві смітники, пусті занехаяні сади, непрацюючі та напіврозвалені фонтани, злиденні квартали, закинуті мечеті, брудні вантажівки, покинуті крамнички, зруйновані міські стіни, п'яниці, безробітні, бляклі вуличні ліхтарі. Єдине, що радувало головного героя в цій обстановці, це момент, коли випадав сніг і весь міський бруд ховався під білим покривалом. В дитинстві хлопчик чекав на зиму *«через те, що сніг оновлював місто, і не лише приховуючи бруд, сльоту, руйновища та занедбаність, а він ще й наділяв кожну вулицю, кожен краєвид чимось несподіваним, солодким присмаком неминучої катастрофи»* [29, с. 59]. Таке контрастне сприйняття Стамбула відчувається протягом всього тексту, що також проступає через урбаністичний хронотоп.

Це місто живе на межі між минулим і сьогоденням, між традиційними цінностями і впливом західної культури. Ця боротьба відображається в персонажах твору Орхана Памука, які часто

відчувають внутрішню розгубленість і тугу за ідентичністю, що стає частиною їхнього існування в цьому міському просторі. У романі Орхана Памука Стамбул постає не лише як місце географічної взаємодії, а й як символ складної культурної динаміки. З одного боку, місто сповнене історичних пам'яток, які нагадують нам про його величне імперське минуле, а з іншого – піддається модернізації та впливу західної культури. Памук зображує Стамбул як місце, де перетинаються різні культурні ідентичності, де кожен куточок міста наповнений духом минулого і тягнеться до сьогодення.

У романі Орхана Памука «Стамбул: Спогади та місто» згадується багато мандрівників, які відвідали столицю Туреччини і були натхненні його культурною атмосферою. Ці мандрівники, переважно європейці, сформуvalи своє сприйняття цього унікального міста на кордоні Європи та Азії і часто впливали на те, як сприймають Стамбул у своїх країнах. Стамбул завжди приваблював західних митців своєю екзотикою, культурним багатством і контрастами. Проте автор розуміє, що оспівування його міста часто не співпадало з дійсністю: *«Але ялі, що зображені на знімках Меллінга, ялі, котрі перегукуються з ялі Седада Хакки Ельдема – великими будівлями з високими вузькими вікнами, широкими склепіннями, еркерами й вузькими димарями, – є всього лиш тіннями цієї понищеної й сплюндрованої культури»* [29, с. 69]. Орхан Памук захоплюється здатністю європейського художника Антуана Ігнатіуса Меллінга зображати Стамбул так, що його картини здаються автентичними навіть місцевим жителям. Завдяки своїй індивідуальній техніці Меллінг поєднав елементи східного образотворчого мистецтва з європейським підходом до живопису, що дозволило йому уникнути типових західних кліше про «екзотичний Схід». Памук, який сам сприймає світ через діалог між різними культурами, вбачає в такому підході глибоке розуміння міста та його атмосфери. Такий вільний від стереотипів погляд Меллінга приваблює письменника тим, що

відкриває можливість поглянути на Стамбул не лише як на екзотичний східний об'єкт, а й як на живий простір зі своєю складною історією, культурою та ідентичністю. Орхан Памук знаходить у цьому підході глибоку співзвучність зі своїм власним творчим методом, що пояснює його захоплення Меллінгом. Показовим є те, що Памук обрав для обкладинки турецького видання свого роману «Біла фортеця» гравюру Меллінга, на якій зображені двоє людей, які схилилися один до одного.

Серед відомих мандрівників і митців, які відіграли важливу роль у формуванні європейського погляду на Стамбул, Орхан Памук у своєму романі згадує також Жерара де Нерваля, Гюстава Флобера, Марко Поло, Лорда Байрона, П'єра Лоті. Жерар де Нерваль – французький письменник і поет, який відвідав Стамбул і був глибоко вражений його культурою. Його твори вплинули на романтичне сприйняття Сходу в Європі. Гюстав Флобер – відомий французький письменник, чий візит до Стамбула був частиною його подорожей на Схід. Його листи з подорожі демонструють спроби зрозуміти та описати екзотичний світ міста. Зокрема, Флобер помітив особливість стамбульських кладовищ, яку, за словами Орхана Памука, турецькі письменники часто ігнорували. Він звернув увагу на те, що надгробки на стамбульських кладовищах з часом занурюються в землю, поступово зникаючи, не залишаючи жодного сліду. Ця спостережлива деталь підкреслює символічну невловимість пам'яті та минулого в місті, яке знаходиться на перетині культур та історій, і яке поступово стирається в щоденній рутині життя. Марко Поло – венеціанський мандрівник, який у своїх щоденниках згадував Стамбул як важливий центр торгівлі та культури. Лорд Байрон – англійський поет, який подорожував на Схід і відвідав Стамбул. Він писав про місто у своїх віршах, додаючи нові елементи до європейського уявлення про місто. П'єр Лоті – французький письменник і морський офіцер, який закохався в Стамбул і присвятив багато своїх творів османській культурі, зокрема романи та есе про місто.

Водночас автор акцентує увагу на тому, що місцеві митці сприймають Стамбул чорно-білим і рідко описували своє рідне місто з такою ж інтенсивністю, як європейці: *«Місцеві художники ніколи не увічнювали яскраві кольори нашої минулої слави. У світі не існує жодної картини турецького художника, яка б у повній мірі втілила наші візуальні смаки. Сьогодні ви не знайдете й жодної книжки чи будь-якого іншого витвору, що навчили б вас насолоджуватися турецьким мистецтвом або ж класичним перським, яке мало значний на нього вплив»* [29, с. 63]. Лише під враженням від робіт західних митців турецькі автори почали приділяти більше уваги власному місту. Орхан Памук, звертаючись до цієї традиції у романі «Стамбул: Спогади та місто», переосмислює це місто крізь призму особистих спогадів і вражень, долаючи при цьому вплив західної літератури на уявлення про Стамбул.

На окрему увагу заслуговують історичні екскурси міста в романі «Стамбул: Спогади та місто». На думку Орхана Памука, ключовою особливістю Стамбула є колективний смуток (турецькою: *hüzün*), який глибоко вкорінений у душі міста. Він пов'язує джерело цього смутку з падінням Османської імперії та зникненням її великої культури. Історичні зміни, спричинені розпадом колись великої імперії, відсунули Стамбул на периферію світової політики та культури, що суттєво змінило не лише його фізичний вигляд, а й психологічну атмосферу. Цей *hüzün* пронизує не лише місто, а й життя його мешканців, формуючи особливий менталітет, що поєднує гордість за минуле з меланхолійним усвідомленням його втрати. Згадуючи дитячі роки, оповідач твору розповідає: *«Пам'ятаю, як мене водили на щеплення проти віспи в один із старих маєтків, що перейшов до районної ради. Решта – палаци, де верхівка Османської імперії колись давно розважала іноземних емісарів, а також садиби дочки Абдюльгаміда Другого»* [29, с. 40].

З роману Орхана Памука «Стамбул: Спогади та місто» ми дізнаємось, що молода Турецька Республіка, що постала на руїнах Османської імперії, обрала шлях радикальних змін, відмовившись від культурної та історичної спадщини своєї попередниці. Основою цих змін стала європеїзація Туреччини, пов'язана з ідеологією кемалізму. За часів республіки Стамбул зазнав значних змін. Населення міста зросло з одного мільйона до десяти мільйонів, а старі будинки і вузькі вулички, характерні для Османської імперії, поступилися місцем широким проспектам і новим житловим комплексам. Старі османські особняки, в яких часто мешкало кілька поколінь однієї родини, були замінені багатоквартирними будинками.

У своїх спогадах Орхан Памук зосереджується на зникненні цих дерев'яних будівель, оскільки в часи його дитинства їх було заборонено зносити. Власники часто навмисно знімали черепицю з дахів, щоб полегшити руйнування будинків, і лише тоді отримували дозвіл на знесення. Письменник був свідком того, як останні дерев'яні особняки знищувалися під час пожеж, адже це був найшвидший спосіб звільнити місце для нових будівель: *«Спостерігаючи за тим, як Палаці Паши перетворюються на згарище, моя родина зберігала непорушний спокій»* [29, с. 42]. Ці зміни в архітектурі та ландшафті міста символізували відхід від османського минулого та впровадження нових республіканських ідей.

Символічним образом у романі Орхана Памука «Стамбул: Спогади та місто» є Босфор, що під пером письменника постає не лише географічним кордоном між Європою та Азією, а й своєрідною метафорою поділу між Заходом і Сходом. Ця водойма стає важливим елементом у розумінні культури та ідентичності Стамбула, який об'єднує дві цивілізації та дві традиції.

Знайомство Орхана Памука з Босфором почалося ще в дитинстві, коли він з братом одужував від кашлюку. Лікар порадив їм здійснювати

щоденні прогулянки вздовж Босфору з рекреаційною метою, і для Памука поняття Босфору стало асоціюватися із «зціленням» та відновленням здоров'я: *«Турецькою назва Босфору та слово “горло” – омоніми, тож починаючи з тієї зими я завжди асоціював Босфор зі свіжим повітрям»* [29, с. 67]. Ця асоціація з дитинства зробила Босфор не просто природним ландшафтом, а місцем внутрішнього спокою, гармонії та оновлення, що глибоко проникло у свідомість автора і стало важливою частиною його світогляду та творчості.

Протока, яку письменник сприймав як джерело натхнення, також поставала місцем небезпек, пов'язаних з морськими трагедіями, як-от неможливість відчинити двері автомобіля, що впав у воду через тиск. Незважаючи на це, Босфор залишається для Орхана Памука символом життєвої сили та натхнення. Автор підкреслює, що, проживши все життя на пагорбах Стамбула, він завжди міг бачити Босфор з вікон своїх будинків. Навіть якщо вид частково затуляли мечеті, інші будівлі або пагорби, присутність цієї протоки була для нього постійним джерелом духовної значущості. Босфор під пером Орхана Памука постає не лише географічним орієнтиром для стамбульців, але й важливою частиною їхньої ідентичності та внутрішнього світу.

Події роману «Чорна книга» Орхана Памука також будуються навколо Стамбула, що постає тут не лише фізичним простором, через який подорожують герої, але й уособленням пошуку сенсу, втрачених ідентичностей та минулого. Це місто пам'яті, де присутність історії відчувається в кожному камені, кожній вулиці, кожному дворі. Стамбул постає як місто з потужною духовною та культурною енергією, що трансформується залежно від емоційного стану героїв. С. Байрав вважає Стамбул головним персонажем цього твору [45, с. 73].

Роман Орхана Памука «Чорна книга» – це справді глибокий пошук синтезу двох культур в умовах глобалізації. Головний герой Галіп знаходиться у пошуках своєї зниклої дружини Рюїї та зниклого кузена

Джезяля, тож проходить крізь різні аспекти стамбульської дійсності, і кожен епізод його подорожі стає частиною складного наративного патерну. Архітектура роману, що нагадує середньовічні містичні та повчальні трактати, підкреслює глибокий зв'язок між пошуками героя та суфійськими мотивами, пов'язаними з внутрішніми мандрівками у пошуках абсолюту. Прагнення до самоідентифікації, яке відчуває Галіп, перегукується з архетипом «Я» в психології К.Г.-Юнга.

У романі «Чорна книга» урбаністичний ландшафт Стамбула постає не лише як простір, а й як складна психологічна атмосфера, що відображає багатозаровість міських реалій. Це місто переплетене історією, культурою та соціальними конфліктами, наповнене персонажами, кожен з яких представляє унікальну перспективу, досвід та світогляд. Наприклад: *«Саїм був схожий на якогось борця-небіжчика, олімпійського призера, чиї світлини досі висіли в його фруктовово-овочевій крамниці; натомість його дружина – на повненьку симпатичну мишку»* [30, с. 106]. Сотні персонажів, що населяють це «вавилонське стовпотворіння», представляють різні соціальні, політичні та культурні погляди. Вони взаємодіють один з одним, створюючи динамічну картину міського життя, яка відображає не лише індивідуальні історії, а й колективний дискурс суспільства. У такий спосіб Орхану Памуку вдається створити глибоку, багатогранну картину сучасного Стамбула, яка відображає складнощі та парадокси ідентичності в глобалізованому світі.

Багато дослідників звертають увагу на зображення смітника в місті в романі «Чорна книга». С Кая вважає, що в трактуванні О. Памука сміттярка є алюзією на сучасну авторові Туреччину: *«У топісі Босфору, на берегах якого розташований Стамбул і який розділяє країну на дві – азійську і європейську – частини, актуалізується традиційна для творчості письменника проблема ідентичності турків. Обмілілий Босфор, який оголює сміття на дні протоки, перетворюється на*

символічний образ конфлікту між “азіатськістю” і “європейськістю” Туреччини» [22, с. 146-147].

Орхан Памук в романі «Чорна книга» вміло поєднує різні часові та культурні виміри, створюючи багатопланову історію, в якій переплітаються минуле і сьогодення. Його стиль характеризується повільним і детальним описом, що дозволяє читачеві зануритися в історію рідного міста і країни. Фрагменти історії проступають через листи, вирізки газет тощо. Начитавшись досліджень свого кузена Джелиля, Галіп навіть уві сні бачить історичні постаті, а у напівмаренні уособлює себе однією з них: *«Я входжу в образ Франсуа Шампольйона, який, щоб розшифрувати ієрогліфи на Розеттському камені, підводиться посеред ночі з постелі й розгублено, мов сновида, блукає темними коридорами моєї свідомості, виходячи на глухі вулиці, зустрічається зі своїми розгубленими спогадами»* [30, с. 366]. Таким чином, оніричний простір головного героя вбирає в себе стамбульську історію.

Використовуючи такі символічні елементи, як «скелети ворогів султана» або «прикуті раби на галерах», Орхан Памук ілюструє складність і суперечливість історії Туреччини. Ці образи висвітлюють не лише трагедії минулого, а й надії на майбутнє, розкриваючи глибокий культурний і соціальний контекст.

Поєднання суфійських текстів і детективних елементів додає інтриги художньому текстові, зберігаючи при цьому зв'язок з культурними традиціями. Орхан Памук ошадливо використовує історичні та сучасні факти, щоб показати, як культура, політика та соціальні відносини взаємодіють і формують ідентичність людей, що живуть у Стамбулі. Таким чином, його твори стають не лише літературними, а й культурними документами, що досліджують складність людського досвіду в контексті глобалізації.

2.3. Порівняльний аналіз літературної урбаністики українського та турецького письменників

Сергій Жадан та Орхан Памук використовують різноманітні художні засоби для відтворення топосу міста у своїй прозі, кожен по своєму підкреслюючи його символічне та культурне значення. У романі Сергія Жадана «Ворошиловград» спостерігається відсутність конкретних географічних назв, що створює певний рівень універсалізму та абстракції. Це дозволяє читачам сприймати його твори не лише як відображення конкретних реалій, а й як символічні наративи, що стосуються універсальних тем і проблем. Схід України – це метафора невизначеності та пограниччя, де люди змушені постійно боротися за своє існування. Жадан описує прикордоння як місце, де закінчується відоме і починається невідоме, символізуючи порожнечу, яку можна інтерпретувати як фізичну, так і духовну, де кожен крок вперед означає боротьбу з невідомим. Герої змушені протистояти зовнішнім загрозам, які намагаються виштовхнути їх з цього простору. Ця боротьба є не лише фізичною, але й морально-психологічною, адже вони повинні зберегти свою ідентичність і залишитися вірними своїм цінностям. Цей простір постає як зона постійного конфлікту, де зіштовхуються різні сили і де люди змушені відстоювати своє право на існування. Незважаючи на порожнечу, що оточує героїв, вони намагаються віднайти сенс свого існування, що підкреслює екзистенційний вимір творчості Жадана. Їхня боротьба – це не лише фізична боротьба за виживання, але й духовний пошук сенсу в умовах крайньої невизначеності. Використовуючи східний кордон як тло для свого роману, С. Жадан створює багатопланову метафору, що відображає складність і неоднозначність сучасного світу, де люди змушені постійно боротися за своє право на існування в умовах порожнечі і загрози.

Орхан Памук же навпаки – конкретизує географічні назви свого міста. На сторінках роману «Стамбул: Місто та спогади» читач зустріне

безліч згадок про різні урбаністичні топоси. Науковиця К. Посохова слушно зауважує, що завдяки прозі О. Памука, Стамбул став частиною «літературної географії» [33, с. 12]. Текст художнього твору рясніє згадками про такі місця Стамбула, як проспект Тешвіне, квартали Істіне, Емірган, Таксім, Бебек, Бешикташ, Уксюдар, Аязпаша, Ѓокс, Кючукс, Канділі, Румеліхисари, Канліджу, майдани Султана Ахмеда, Топхане, Таксім, райони Бейоглу, Нішанташи, Тепебаши, Галаті, Фатіху, Зейреку, вулиця Єшільчам, Галатський міст, затока Золотий Ріг, кінділійські пагорби та багато інших. Окрім того, міські локації у романі представлені також лікарнями, приватною початковою школою, бібліотекою, турецькими маєтками, музеями, залізницями, фабриками, фотостудією, футбольним полем, квіткарнею, мечеттю, крамничками, кав'ярнями, парками, трамвайними вагонами, смітниками, висотками, трамвайними зупинками, фонтанами, цвинтарями, ресторанами, готелями тощо.

Ворошиловград в однойменному романі С. Жадана відображає урбаністичний хронотоп, що позначається на світоглядіві головного героя та визначає його ставлення до свого життя. Можемо констатувати наявність феномену «genius loci» у творі «Ворошиловград», адже Герман повертається у своє «зрадянщене» містечко, яке є його малою батьківщиною. А. Бортникова, досліджуючи вказаний феномен, зауважує, що він «спирається на ідентичність (автентичність) конкретного локусу зі специфічною структурою й сакральним змістом та ціннісне ставлення людини до нього, яке виражається в чуттєвому сприйнятті життєвих форм, способі буття, духовної суті пізнаваних феноменів» [6, с. 13]. Герман вчиться адаптуватись в суспільному житті та віднаходити власне Я, адже місто грається його спогадами, своєю історією, своїми мешканцями. Місто, образ якого головному героєві поставав лише з вітальної листівки, трансформується в місто-спогад,

місто-примару, що наділене деструктивною силою та стає першопочатком негараздів у житті молодой людини.

Протиставлення великого міста та провінційного містечка і різних способів життя однієї особистості в цих топосах відчувається протягом всього роману. А. Пройдаков вважає, що «втеча Германа з великого міста означає своєрідний протест проти стрімкого та безперервного життєвого процесу, що відбувається в умовах активного розвитку та становлення капіталістичної системи ведення економіки. Перебування персонажа у рідному містечку є дещо одноманітним, але й урівноваженим» [34, с. 64]. Локації, де відбуваються події, обмежені заправкою, що є центральним топосом у творі «Ворошиловград», а також парком, баром, полем, аеродромом та ін. Ворошиловград утворює своєрідний мікрокосм із власними правилами життя, цінностями, пріоритетами та світоглядом. У діалогах персонажів це проявляється найкраще. Проте у свідомості Германа зароджується і розвивається бачення кардинальних змін у невеличкому прикордонному містечку. Головний герой спочатку відсторонюється від проблем заправки, яку йому покинув брат, але згодом він керується принципом зберегти і не віддати те, що є твоїм, а тому активно включається в боротьбу за свою / родинну власність. Це відбувається завдяки реконструкції спогадів хлопця про дитинство у Ворошиловграді, котрий для нього є дивним та рідним. Генетична пам'ять бере верх над відстороненістю особистості від провінційного минулого. Таким чином, спогади стають причиною самоідентифікації молодой людини, що також допомагають створити нову аксіологічну концепцію свого подальшого життя, котра кардинально відрізняється від тієї, з якою Герман приїхав до містечка. Хлопець має змогу віднайти власне Я, побудувати свій власний маршрут життя, вийти з пастки підсвідомості, звернутись до власного раціонального досвіду.

Урбаністичний хронотоп під пером Орхана Памука має інші виміри. Окрім часових фрагментів минулого і теперішнього, у романі «Чорна книга» можемо віднайти проекцію утопічного майбутнього, *«що відтепер наша історія творитиметься під землею; що життя тут свідчить про близький кінець руїни на поверхні; що тунелі, які один за одним стали розбігатися в усі сторони від нашого дому, усіяні скелетами підземні лабіринти отримали історичний шанс воскреснути та здобули новий сенс лише завдяки цим справжнім співвітчизникам»* [30, с. 282]. Це майбутнє часто протиставляється історичним травмам і соціальним викликам, які переживають персонажі. Тут можна знайти елементи надії та можливостей, які виникають у процесі самоідентифікації персонажів. Памук створює образ міста, де минуле і сучасне взаємодіють, пропонуючи шлях до можливого зростання і розвитку. Це утопічне майбутнє – не просто втеча від реальності, а радше бачення, яке пропонує нові способи мислення про ідентичність, культуру та спільноту.

Отже, спосіб зображення міського простору і часу в прозі Сергія Жадана та Орхана Памука відрізняється. Обидва письменники використовують місто для передачі історичної реальності, показу протиставлення великого міста і провінції, а також для дослідження впливу малої батьківщини на формування і розвиток персонажів. Проте їхні урбаністичні хронотопи мають суттєві відмінності. Сергій Жадан уникає конкретних географічних назв, що надає його прозі певної узагальненості та універсальності. У його творах переважає теперішній і минулий час, який часто набуває циклічного характеру, підкреслюючи повторюваність історичних і соціальних процесів. Орхан Памук активно використовує географічну специфіку, надаючи детальні описи міських локусів, що створює сильне відчуття реальності та місця. Його хронотоп багат шаровий: окрім теперішнього і минулого, він вводить утопічне майбутнє і позачасовість, що додає його романам філософської глибини.

ВИСНОВКИ

Урбаністична тематика у світовій та українській літературі еволюціонувала від географічних то символічних смислів. Просторові локуси міста в художніх текстах представлені архітектурою, описом міського ландшафту, вулиць, місць зустрічей та ін. Антична література вбачала в місті добре організований фізичний простір, подекуди протиставляла місто і село. Давня українська література передає амбівалентне зображення міста, що, з одного боку, оприявнювало синтез культури та духовності, а з іншого – небезпеку. Середньовічній літературі було притаманне тлумачення міського простору як середовища торгівлі і промислу та символу духовного розвитку. Епоха Відродження протиставляла гармонію природи та життя в місті. Епоха реалізму звертала увагу на соціальні проблеми і внутрішній світ героїв на тлі урбаністичного середовища. Суворі міська реальність описана також і у творах українського реалізму. Кінець XIX століття ознаменував сприйняття міського простору у складній взаємодії соціуму та культури. Модерністський текст вбачав у місті ідеальне життя та відображав його вплив на психологію героїв, соціальні зміни, спосіб самореалізації, використовуючи символіку та метафорику. У поезиї експресіонізму відбувається осмислення людини міста, натовпу, самотності, а також протиставляється природний ландшафт відчуженості та хаотичності міського життя. Футуризм захоплюється урбанізацією та індустріалізацією. Межа XX-XXI століття вербалізує у художніх текстах опозиції «місто / село», «духовність / бездуховність», «свій / чужий» та ін., а також оприявнює перехід сільської культури в міську та збереження культурної пам'яті й ідентичності.

Сучасне літературознавство представляє типологічний ряд урбаністичних мотивів у художніх текстах. Тут можна говорити про урбаністичний хронотоп та різні часові виміри буття міста – минуле,

теперішнє, майбутнє, історичний та позаісторичний час, міфологічний час, часопросторовий колаж, позачасся тощо. Відповідно до географічного показника у світовій літературі виділяють берлінський, празький, лондонський, нью-йоркський, дублінський, стамбульський, віденський та інші тексти. Відповідно в українській літературі виокремлюють київський, львівський, харківський, донбаський, житомирський, франківський тексти та тексти, пов'язані з іншими містами.

Урбаністичні мотиви в прозі Сергія Жадана найяскравіше представлені у романах «Ворошиловград» та «Депеш Мод». Усі явища та події першого твору пов'язані з провінційним містом Ворошиловградом, що протиставляється мегаполісу Харкову з його метушливим, динамічним і стрімким рухом. Головний герой Герман разом з друзями своєї юності повертається на малу батьківщину, де намагається зберегти пам'ять про своє коріння. Конкретні географічні назви у романі «Ворошиловград» відсутні, натомість подається опис напівзруйнованих заправок, залізниць, піонерських таборів, санаторіїв, фабрик та ін. У провінційному місті герої відстоюють своє право на існування, перебувають у духовному пошуку сенсу життя в умовах крайньої невизначеності. Ворошиловград – місто-метафора, місто-спогад, місто-ілюзія, куди повертається Герман із сучасності та поринає в «радянське» минуле. Прикордонне містечко постає середовищем боротьби за свою власність, за своє минуле, свою пам'ять. Урбаністичний хронотоп також пов'язаний із циклічністю часу та занепадом міських локусів. Роман «Депеш Мод» протиставляє місто 90-х років радянській дійсності та показує прагнення молодіжних субкультур до інакшості та виходу з нав'язаних меж. Внутрішня розгубленість молодих людей супроводжується їхнім прагненням до знищення старої системи. Харків у романі зображено депресивно, де

звертається увага на місця пам'яті та так звані місця «не-пам'яті». Біографічний час співіснує з історичним.

Центральним міським топосом в художній творчості турецького письменника Орхана Памука є Стамбул, що в автобіографічному романі «Стамбул: Спогади та місто» є основним персонажем. Внутрішній конфлікт головного героя (оповідача) суголосний з амбівалентним зображенням столиці Туреччини. Хронотоп роману постає у чотирьох часових вимірах (історичний час, спогади з дитинства, теперішнє та утопічне майбутнє), а також представлений конкретними географічними назвами майданів, кварталів, вулиць і провулків, ресторанів, кав'ярень та інших міських ландшафтів. Звертається увага на сприйняття Стамбула місцевими митцями в чорно-білих кольорах, тоді як європейські художники та письменники в яскравих кольорах намагалися зображувати це місто, що дало поштовх розвитку нової турецької культури. Історичні події тісно вплітаються в канву сучасної Орхану Памуку дійсності, а західна культура синтезується зі східною. У романі «Чорна книга» пошук зв'язку цих двох культур стає стрижневим на тлі детективного пошуку головним героєм своєї дружини та кузена. Внутрішні мандрівки Галіба трансформуються в блукання Стамбулом та історичною реконструкцією багатьох подій.

Отже, урбаністичні мотиви у прозі Сергія Жадана та Орхана Памука є невід'ємною частиною їх творчості. Обидва письменники у своїх романах зображують міста в контексті історичної дійсності, протиставляють велике місто провінційному, показують вплив малої батьківщини на становлення та розвиток головних героїв. Проте урбаністичний хронотоп під пером цих авторів має розбіжності: у Сергія Жадана відсутні географічні назви, тоді як Орхан Памук максимально конкретизує міські локуси; часовий вимір першого автора обмежується сучасним, минулим і циклічністю часу, другий автор доповнює час утопічним майбутнім та позачассям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко А. Поетика прози Сергія Жадана: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. – українська література. Київ, 2021. 195 с.
2. Бабенко А. Постмодерні акценти сучасної української урбаністичної прози. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2017. №27. Т. 1. С. 4-5.
3. Бальзак О. Твори : У 10-ти т. Т. 4: Людська комедія. Етюди про звичаї. Сцени провінційного життя / пер. з фр. Д.В. Затонський. Київ : Дніпро, 1990. 858 с.
4. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / пер. з фр. Л. Кононович. Львів : Кальварія, 2004. 376 с.
5. Боклах Д. Генеза рецепції топосу міста у філософії й літературознавстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2015. №18. Т. 1. С. 7-11.
6. Бортникова А. Феномен «genius loci» у природному й культурному ландшафті малої батьківщини. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філософія*. 2013. Вип. 13. С. 9-13.
7. Вернигоренко О. Дослідження хронотопу міста в культурологічному контексті (на матеріалі збірки Михайля Семенка «Дерзання»). *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*. Київ: Міленіум, 2018. Вип. I (10). С.69-76.
8. Вишницька Ю. Індивідуально-авторська реконструкція есхатологічних міфосценаріїв у художніх творах Сергія Жадана. *Літературознавчі студії*. 2015. Вип. 43. Ч. 1. С. 147-160.
9. Возняк Т. Семантичні простори міста. URL : <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/voznjak.htm>. (дата звернення: 23.07.2024 р.).

10. Голобородько Я. Легітимація українського андеграунду («Депеш Мод» як «Modern Talking» Сергія Жадана). *New Ukrainian Alternative. Знакові тексти помежів'я XX – XXI століть*. Харків : Основа, 2005. С. 101-113.
11. Голоюх Л. Мовні знаки субкультури міста в романах Сергія Жадана. *Культура слова*. 2021. Вип. 94. С. 86-95.
12. Голоюх Л. Модально-авторські характеристики образу місто в українській прозі кінця XX – початку XXI ст. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. 2015. Ч. III. Варшава – Івано-Франківськ. С. 205-217.
13. Грищенко О. Моделі урбаністичного простору в сучасній українській прозі: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література. Київ, 2016. 186 с.
14. Гундорова Т. Ворошиловград і порожнеча. URL : <http://litakcent.com/2011/03/08/voroshylivgrad-i-porozhnecha>. (дата звернення: 26.08.2024 р.).
15. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. 263 с.
16. Гундорова Т. Романс як архетип київського модерністського тексту. URL : <http://surl.li/rwfedv>. (дата звернення: 21.07.2024 р.).
17. Даниліна О. Концепт «Місто» у прозових текстах Сергія Жадана. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвузівський збірник наукових статей*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 1. С. 347-354.
18. Демська-Будзуляк Л. Топос міста та літературний контекст раннього модернізму. *Наукові праці: науковий журнал*. Вип. 105 Т. 118. Філологія. Літературознавство. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. С. 11-16.
19. Жадан С. Ворошиловград: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 320 с.

20. Жадан С. Деш Мод / післямова П.А. Загребельного; худож.-оформлювачі Л.Д. Киркач-Осипова, І.В. Осипов. Харків : Фоліо, 2011. 229 с.
21. Казнодій М. «Станіславський феномен» у сучасній українській літературі. *Магістерський науковий вісник*. 2018. Вип. 30. С. 47-49.
22. Кая С. Місто як міф в українській і турецькій прозі доби постмодерну: особливості авторських та національних репрезентацій: дис. ... канд. філол. наук: 035 Філологія; 03 Гуманітарні науки. Київ, 2021. 264 с.
23. Кая С. Химерний простір урбаністичного роману доби постмодерну: особливості авторських репрезентацій (на матеріалі творів О. Памука і Ю. Винничука). *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2021. Issue: 248. IX(73). С. 46-51.
24. Лавринович Л. Урбаністичний час в українській прозі межі тисячоліть: минуле vs сучасність. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 1. С. 310-320.
25. Набитович І. Універсум Sacrum'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму) : монографія. Дрогобич – Люблін : Посвіт, 2008. 600 с.
26. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія / 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
27. Павличко С. Теорія літератури. Київ : Основи, 2009. 680 с.
28. Павлова О. Лондонський текст англійської літератури першої третини ХХ століття: автореф. ... канд. філол. наук: 10.01.04 – література зарубіжних країн. Миколаїв, 2017. 22 с.
29. Памук О. Стамбул: Спогади та місто / пер. з англ. Ю.В. Григоренко; худож.-оформлювач О.Г. Жуков. Харків : Фоліо, 2011. 510 с.
30. Памук О. Чорна книга / пер. з тур. О.Б. Кульчинського; худож.-оформлювач О.Г. Жуков. Харків : Фоліо, 2012. 667 с.

31. Петренко Л. Поетика експресіонізму в українській літературі 20-40-х років ХХ століття : автореф. ... канд. філол. наук : 10.01.01 – Українська література. Івано-Франківськ, 2008. 19 с.
32. Петренко О. Телеологія образу міста в бароковому «київському тексті». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки*. 2018. Вип. XVI. С. 100-113.
33. Посохова К. Діалог культур як фактор ідейно-художньої своєрідності романів Памука «Біла фортеця», «Мене звали Червоний», «Сніг» та «Стамбул: місто спогадів» : автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.01.04. – Література зарубіжних країн. Сімферополь, 2012. 20 с.
34. Пройдаков А. Урбаністична домінанта у прозі Юрія Андруховича та Сергія Жадана. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 2 (261). Ч. II. С. 60-66.
35. Романенко О. Топос Донбасу як нарративний феномен в українській культурі ХХ-ХХІ ст. : спостереження, аналіз, узагальнення. *Питання літературознавства*. 2018. № 98. С. 81-104.
36. Романишин В. Проблеми теорії часопростору міста в літературі (на матеріалі творчості Бруно Шульца та Дебори Фогель): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 – теорія літератури. Чернівці, 2017. 212 с.
37. Сліпущко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (Х – ХІІІ століття). Київ : Аконіт, 2002. 398 с.
38. Слоньовська О. Міфема, міфологема та фрейм міста в літературі української діаспори 20-50-х років ХХ ст. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017. V(36), Issue: 136. С. 55-58.
39. Старовойт І. Містомодерність: місто як протагоніст у модерному європейському романі. *Вісник Львівського університету. Серія : Філологія*. 2008. Вип. 44. Ч. 2. С. 163-171.
40. Степанова А. Місто на межах: естетичні грані образу в літературі перехідних епох. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія:*

Лінгвістика і літературознавство: міжвузівський збірник наукових статей. 2009. Вип. XXII. С. 61-71.

41. Фоменко В. Місто і література : українська візія. Луганськ : Знання, 2007. 312 с.
42. Фоменко В. Місто-фантом у романі Сергія Жадана «Ворошиловград». *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* 2011. № 3 (214). С. 98-102.
43. Штогрин М. Урбаністичні топоси сучасної української літератури: традиції та трансформації (2000-2014 рр.) : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література. Житомир, 2016. 177 с.
44. Augé M. *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity* / translated by John Howe. London–New York: Verso, 1995. 122 p.
45. Bayrav S. *Kara Kitap ve Kendi Olmak. Kara Kitap Üzerine Yazılar içinde.* İstanbul : Ed. Nüket Esen, İletişim Yayınları, 1996. 163 s.
46. Yılmaz E. *Edebiyat Şehir Hafıza: Türk Romanında Hafıza Mekanı Olarak Şehir (1940-1960).* İstanbul : Kesit Yayınları, 2019. 432 s.